

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycançılıq ideyasının təbliği

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

I Yazı

Sovet ədəbiyyatında Azərbaycanın tanınmış proletar inqilabçısı, Azərbaycan sosial-demokratlarının lideri, "əqədərli marksist-leninçi" kimi qələmə verilən dövlət xadimi, müəllim Nəriman Nərimanov (1870-1925) Tiflisdə dünyaya gəlmişdir. 1890-cı ildə Qori seminarını, 1908-ci ildə Novorossiysk (Odessa) Universitetinin tibb fakültəsini bitirmişdir. 1894-cü ildə Bakıda ilk qiraət-xana açmış, 1906-cı ilin avqustunda Bakıda keçirilmiş Türk-Müsləman Müəllimlərinin I qurultayına Həsən bəy Zərdabi ilə birlikdə sədrlik etmişdir. O, 1904-1907-ci illərdə sosial-demokrat yönü "Hümmət"ə daxil olsa da, həmin dövrdə marksizmə ciddi meyil göstərməmişdir.

1909-cu ildə Həştərxana sürgün edilən Nərimanov burada quberniya hakimiyyətinin 2-ci qurultayında "Şuray-İslam" cəmiyyəti adından çıxış etmiş (1911), şəhər Dumasının üzvü seçilmişdir (1913). Həştərxanda yaşayan türk əsirlərinin 1-ci qurultayında fəal iştirak edən Nərimanovun milli ruhlu fəaliyyətinin əks-sədası Avropaya da çatıb. "Paris" qəzetində gedən bir məlumatda deyilirdi ki, "Həştərxan, Kazan və Ufa şəhərlərində mətbuat vasitəsilə müsəlman millətçiliyi qızğın təbliğ edilir. Bu işdə Xalq Universitetləri Cəmiyyətinin sədri Nərimanov görkəmli rol oynayır. Həştərxan quberniyasında yaşayan müsəlman əhalisi arasında onun təbliğatı böyük uğur qazanmışdır".²

1913-cü ilin iyulunda Həştərxandan Bakıya qayıdan Nərimanov həkimliklə yanaşı, "Nicat" cəmiyyətinin maarif bölməsinin sədri seçilmiş, "Tənqid gecələri" ədəbi deməyinə rəhbərlik etmişdir. 1907-ci ildə fəaliyyəti dayandırılan sosial-demokrat yönü "Hümmət"i 1917-ci il fevral burjuva inqilabından sonra bərpə edənlər arasında N.Nərimanov (sədr), S.M.Əfəndiyev, M.N.İsrafilbəyov, T.A.Şahbazi, Ə.C.Axundov, A.B.Yusifzadə, M.Əzizbəyov, Ə.C.İsmayilov, H.Sultanov, B.Sərdarov olmuşdur). N.Nərimanov bərpə komitəsinin icasında demişdir ki, "Hümmət" demokratik təşkilatdır və işi müvəffəqiyyətlə aparmaq lazımdır. "Bunun üçün gerek RSDFP proqramını bütünlüklə qəbul edək".³

Nərimanov 1917-ci ilin iyununda RSDF(b)P Bakı Komitəsindən partiyalararası Məlumat Bürosu müşavirəsinə nümayəndə seçilmiş, Müsləman İctimai Təşkilatın Komitəsinin xüsusi müşavirəsində məruzə etmişdir. İyulun 3-də Nərimanovun redaktorluğu ilə "Hümmət" qəzeti nəşrə başlamışdır. 1917-ci ilin oktyabrında Bakı şəhər Dumasının üzvü seçilmiş, noyabrında isə Müəssisələr Məclisinə namizəd göstərilmişdir. O, 1917-ci ilin dekabrında hərbi əsirlərə yardım göstərilməsi üzrə xüsusi komitənin sədri təyin edilmiş, Bakıda Osmanlı Türk əsirlərinə böyük qayğı göstərmişdir.

O, 1918-ci ildə S.Şaumyanın başçılıq etdiyi BXKS-nin şəhər təsərrüfatı üzrə xalq komissarlarından biri olmuş-

rəhbərlik etməyə başlasa da, əslində isə respublika ilk günlərdən S.M.Kirov, V.A.Pankratov, M.K.Levandovski, Kaminski, Sarkis, Mikoyan və başqaları tərəfindən idarə edilirdi.5 Məhz onların əliylə AK(b)P MK siyasi və təşkilat bürolarının 1920-ci il 30 noyabrında keçirilmiş birgə iclasının qərarına görə Zəngəzur və Naxçıvanın Ermənistan SSR-yə verilməsinə etiraz olunmuşdu. 7 cildlik "Azərbaycan tarixi"nin 6-cı cildində yazılır: "Qərarda da, N.Nərimanovun çıxışında da, 1920-ci il dekabrın 1-də Bakı Sovetinin iclasında onun elan etdiyi bəyannamədə də Naxçıvan haqqında məsələ qaldırılmamışdı. Lakin ertəsi gün qəzetlərdə dərc olunmuş bəyannaməyə aşağıdakı fikir əlavə edilmişdi: "Zəngəzur və Naxçıvan qəzalannın ərə-

kibinə daxil edilməsi haqqında qərar çıxardı. Bu ədalətsiz qərara plenumda iştirak edən Nərimanov qəti etirazından sonra RK(b)P Qafqaz bürosu tərəfindən 1921-ci il iyulun 5-də Dağlıq Qarabağa Azərbaycan SSR-nin tərkibində inzibati mərkəzi Şuşa şəhəri olmaqla geniş vilayət muxtariyyəti statusu verildi.

Yeri gəlmişkən, bu dövrdə müəyyən səlahiyyətlərdən istifadə edərək Nərimanov Mustafa Kamal Atatürkün tənzümlənən Osmanlı İmperiyasının yerində qurmaq istədiyi Türkiyə Cümhuriyyətinə bir çox yardımlar etmişdir. 1921-1922-ci illərdə Nərimanovun şəxsi əmri ilə Türkiyəyə on tonlarla neft, benzini, yağ və 500 kq. qızıl göndərmişdir. Nərimanov, 23 Mart 1921-ci il tari-

nda RK(b)P MK-ya, şəxsen İ.V.Stalinə, L.D.Trotskiyə, K.B. Radekə göndərdiyi "Ucaqlarda inqilabımızın tarixinə dair" məktubunda, 14 Azərbaycanda sovetləşmə həyata keçirilərkən yerli şəraitin nəzərə alınmamasını, ermənilərin partiya rəhbərliyində özbaşnalığını, sovet diktatorluğunun güclənməsini, ittifaqın büdcə bölgüsündə Azərbaycana az vəsait ayrılmasını göstərmişdir.

1925-ci ilin fevralında Moskvada müəmmal şəkildə ölmüş Nərimanovun əsas əsərləri "Nadanlıq", "Şamdan bəy", "Nadir Şah", "Bahadır və Sona", "Pir", "Bir kəndin sərgüzəşti", "Tibb və islam", "Ucaqlarda inqilabımızın tarixinə dair" və başqalardır.

"Nadanlıq", "Şamdan bəy" kimi əsərlərində Məhəmməd ağa, Ömer,

Nəriman Nərimanovun dünyagörüşündə milli maarifçilik və azərbaycançılıq

1909-cu ildə Həştərxana sürgün edilən Nərimanov burada quberniya hakimiyyətinin 2-ci qurultayında "Şuray-İslam" cəmiyyəti adından çıxış etmiş (1911), şəhər Dumasının üzvü seçilmişdir (1913). Həştərxanda yaşayan türk əsirlərinin 1-ci qurultayında fəal iştirak edən Nərimanovun milli ruhlu fəaliyyətinin əks-sədası Avropaya da çatıb. "Paris" qəzetində gedən bir məlumatda deyilirdi ki, "Həştərxan, Kazan və Ufa şəhərlərində mətbuat vasitəsilə müsəlman millətçiliyi qızğın təbliğ edilir. Bu işdə Xalq Universitetləri Cəmiyyətinin sədri Nərimanov görkəmli rol oynayır. Həştərxan quberniyasında yaşayan müsəlman əhalisi arasında onun təbliğatı böyük uğur qazanmışdır".²

dur. BXKS süquta uğramamışdan az öncə (1918-ci il iyun) RSDF(b)P Bakı Komitəsinin qərarı ilə müalicə üçün Həştərxana göndərilmişdir. Lenin tərəfindən Moskvaya dəvət edilən Nərimanov burada yaşadığı zaman Cümhuriyyətin baş naziri N.Yusifbəyliyə məktub yazaraq (1919-cu ildə) Qızıl Ordu ilə müharibə etməməyə, milli hökuməti onların qarşısında təslim olmağa çağırmışdır.

1920-ci ilin aprelin 28-də əzsaylı azərbaycanlı türk bolşeviklər Müvəqqəti Hərbi-İnqilab Komitəsinin adından Sovet Rusiyası XI Qırmızı Ordunun birbaşa iştirakı ilə "müstəqil" Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının (Azərbaycan SSR) yaradılığını bəyan etdilər. Az sonra Müvəqqəti Hərbi-İnqilab Komitəsi yeni hökuməti - Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetini təşkil etdi ki, sədr də həmin vaxt Azərbaycanda olmamasına baxmayaraq, Rusiyanın diqtəsi altında Nəriman Nərimanov oldu.⁴

Nərimanov yalnız mayın əvvəllərində Bakıya gəlib Sovet Azərbaycanına

xində, Atatürkün yazdığı məktubunda, bir-biri ardınca qazanılan savaqlar ilə Türk xalqının imoçializmə qurtulma günlərinin yaxınlaşdığını, bu üzdən əklə edilən qələbələrə görə, TBMM Hökumətini, onun başqanını və qəhrəman Türk ordusunu təbrik etdiyini bildirdikdən sonra, "Paşam, Türk Millətində bir ənənə vardır, qardaş qardaşa borc verməz, qardaş, hər durumda qardaşının əlindən tutar. Biz qardaş xalqıq, hər zaman və hər şərtdə bir-birimizin əlindən tutacağıq, buğün etdiyimiz bir qardaşın etdiyindən başqa bir şey deyildir", deyirdi.⁹

1921-ci il mayın 6-da Bakıda Azərbaycan SSR-in 1-ci Sovetlər qurultayında konstitutsiya qəbul edilməklə yanaşı, ləğv edilən Azərbaycan Hərbi-İnqilab Komitəsinin yerinə Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi (Az.MİK) və onun qarşısında məsuliyyət daşıyan ali icraedici hakimiyyət orqanı - Azərbaycan SSR XKS yenidən təşkil edilərək sədri yenə də Nərimanov oldu.10 Ancaq faktiki olaraq ölkə Moskvanın Azərbaycandakı müstəmləkəçiləri tərəfindən idarə idarə olunurdu ki, buna etiraz edən Nərimanov Leninə məktubunda yazırdı ki, yerlərdən ona göndərilən "bütün məruzələrdə Sovet Rusiyasının müstəmləkə siyasətindən danışılır".11 Moskvanın Azərbaycanda çirkin siyasətinin həyata keçirilməsində daha çox fərqlənən Q.K.Orconikidzeni müs-

Yusif, Murad, Rəsul kimi gənclərin cəhələtə, mövhumata, savadsızlığa qarşı mübarizəsindən və onların xalqa təmənnsiz xidmətindən bəhs olunur. Nərimanov qəhrəmanlarının təmsalında nadanlıq aradan qaldıraraq cəmiyyəti maarifləndirmək yolu tutmuşdur. Əgər Ömeri soydaşlarının nadanlıq, avamlıq, mərifətsizliyi öldürsə,15 Yusif və onun həmfikirliyi də cəmiyyətin eyni problemləri altında əzilir. Nərimanov Yusifin dilindən yazır ki, cəmiyyətdə geriliyi, avamlığı, nadanlıq aradan qaldırmaq üçün camaatın ittifaqı lazımdır. "Bələ bir ittifaq ilə yaman vücudlardan topsuz-tüfəngsiz xilas olmaq həmişə mümkündür".16

Nərimanov eyni motivi, yeni dini mövhumatın, fanatizmin islamla deyil, onun təmsilçiləri (molla, axund və b.) bağı olmasın "Pir" povestində də, bir qədər də ibarətəmiz şəkildə davam etdirmişdir. Burada bir daha qeyd olunur ki, pirlərə, ziyarətçılara, eləcə də həmin pirlərdə Allahın adından danışan mollalara, axundlara olan inamın islamla heç bir bağlılığı yoxdur. İnsanlar öz avamlığından, savadsızlığından ruhanilərin Allahın, peyğəmbərin adından uydurduğu yalanlara inanır və onun əziyyətini çəkirər.

1 Azərbaycan Kommunist Partiyasının öçerkləri. I cild, Bakı: Azəməşr, 1986, s.36

2 Qaraoğlu Fazil. Bakı Xəbər. - 2017. - 30 avqust. - N 153. - S. 12

3 Sovet hakimiyyəti uğrunda alovlu mübarizə Məşədi Əzizbəyov. Nitqələr, sənədlər və materiallar. Bakı, Azəməşr, 1976, s.35

4 Azərbaycan Kommunist Partiyasının öçerkləri. I cild, Bakı: Azəməşr, 1986, s.463

5 Azərbaycan tarixi. 7 cildə. VI cild (aprel 1920 - iyun 1941).Bakı: Elm, 2000,s.28

6 Yənə orada, s.176

7 Yənə orada, s.176

8 Yənə orada, s.189

9 Adıgözel H. Atatürk, Nərimanov və Kurtuluş Savaşı, İstanbul, İleri Yayınları,2004, s.117

10 Azərbaycan tarixi. Üç cildə. 3-cü cild. Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 1973, s.292

11 Azərbaycan tarixi. 7 cildə. VI cild (aprel 1920 - iyun 1941).Bakı: Elm, 2000,s.30

12 Yənə orada, s.31

13 Azərbaycan tarixi. Üç cildə. 3-cü cild. Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 1973,s.292

14 Azərbaycan tarixi. 7 cildə. VI cild (aprel 1920 - iyun 1941).Bakı: Elm, 2000,s.100

15 Nərimanov N. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2004, s.60

16 Yənə orada, s.105

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur